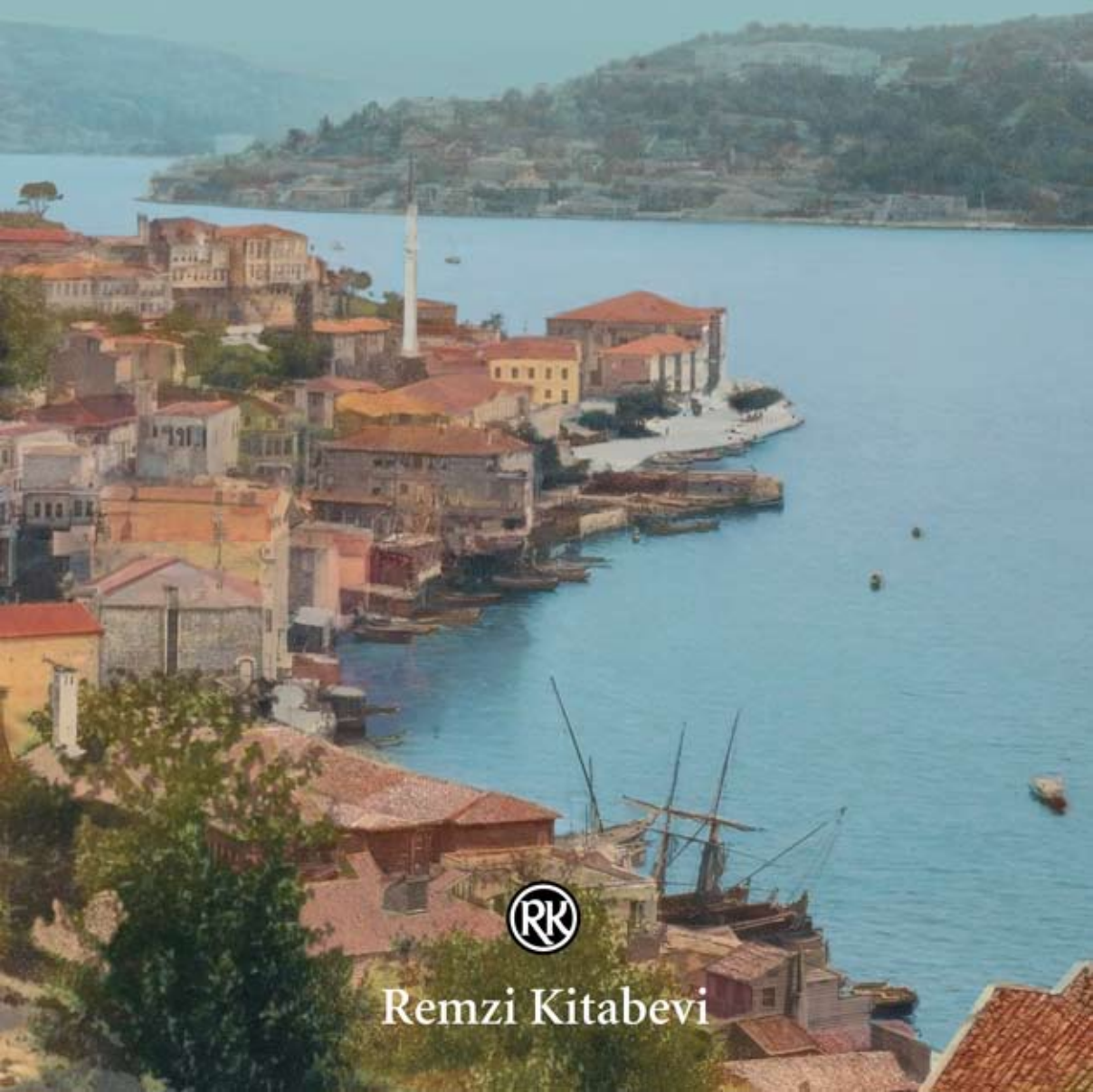

TURAN AKINCI

BOĞAZIÇI

Saraylar, Sefaretler, Yalılar

Remzi Kitabevi

TURAN AKINCI 1952 yılında İstanbul'da doğdu. Yeniköy İlkokulu'nun ardından 1971'de İstanbul Erkek Lisesi'nden mezun oldu. 1977'de DGSA Mimarlık Fakültesi'ni yüksek mimar olarak bitirdi. 1978 yılında Almanya'da lisansüstü çalışmalar yaparken Ortaçağ kentlerinin restorasyonu ve tarihsel çevre uygulamalarında bulundu.

Kurucusu olduğu sanayi kurumlarında 35 yıl görev yaptı. Emekliliğinin ardından İstanbul'daki 2000 Osmanlı yapısının tanıtıldığı internet sayfasıyla geniş kesimlere ulaştı. Tanzimat sonrası Osmanlı Liman Kentleri üstüne çalışmaktadır.

Osmanlı'da Selanik (2017), *Beyoğlu* (2018), *Cumhuriyet'te Beyoğlu* (2019), *İstanbul: Dersaadet* (2020), *Galata* (2021) yazarın kent kültürü kitaplarıdır. Önemli tarihsel dönüşümlere ilişkin çalışmaları şunlardır: *Suikast* (2017), *Sürgün* (2018), *İsyan* (2018), *İşgal* (2020), *Demokrat Parti* (2022), *Büyük Savaş* (2023), *Son Yüzyıl* (2023) ve *Milli Meclis* (2024).

Beyoğlu kitabıyla 2018 yılındaki Sedat Simavi Sosyal Bilimler Ödülü'ne, 2019 yılında ise Sarı Siyah Kültür Ödülü'ne değer görüldü.

www.turanakinci.com

TURAN AKINCI

BOĞAZIÇI

Saraylar, Sefaretler, Yalılar

Remzi Kitabevi

BOĞAZIÇI / Turan Akıncı

© Remzi Kitabevi, 2024

Her hakkı saklıdır.

Bu yapıtın aynen ya da özet olarak
hiçbir bölümü, telif hakkı sahibinin
yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

Yayına hazırlayan: Sevrin Uysal

İç tasarım: Ömer Erduran

Kapak tasarımı: Ömer Erduran

Fotoğraflar: Turan Akıncı Arşivi

Sadullah Paşa Yalısı'nın fotoğrafları (s. 464, 466-8)

Cemal Emden, Tek-Esin Vakfı Arşivi.

Şirket-i Hayriye vapurları çizimleri (s. 67, 68, 70)

Ahmet Güteryüz, *Yandan Çarklıdan Günümüze,*

İstanbul Vapurları, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2005

Dolmabahçe "kristal merdiven" (s. 123)

deror_avi, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=1512863>

ISBN 978-975-14-2203-3

BİRİNCİ BASIM: Şubat 2025

Kitabın basımı 2000 adet yapılmıştır.

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez E3-14, 34337 Etiler-İstanbul

Sertifika no: 10705

Tel (212) 282 2080 Faks (212) 282 2090

www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Baskı ve cilt: Seçil Ofset, 100. Yıl Mah. Matbaacılar Sitesi

4. Cad. No: 77 Bağcılar-İstanbul

Sertifika no: 44903 / Tel (212) 629 0615

İÇİNDEKİLER

BOĞAZIÇI'NE BAŞLARKEN..., 8

1 BOĞAZIÇI'NDE YERLEŞİMLER

Boğaziçi Genel, 13; Rumeli Yakası Köyleri, 13; Anadolu Yakası Köyleri, 24

2 BOĞAZIÇI'NDE ULAŞIM

Osmanlı'da Kayıkçılık, 37; Saltanat Kayıkları, 42; Deniz Müzesi'ndeki Saltanat Kayıkları, 46; Büyükelçi Kayıkları, 49; Piyade Kayıkları, 50; Pereme Kayıkları, 51; Pazar Kayıkları, 52; Osmanlı Boğaziçi Taşımacılık Şirketi, 55; Şirket-i Hayriye'nin Vapurları, 65; Kaptanlar ve Yaşanmış Olaylar, 73; Şirket'in Boğaziçi'ne Katkıları, 82; Rumeli Yakası İskeleleri, 83; Anadolu Yakası İskeleleri, 88

3 BOĞAZIÇI'NDE KORULAR

Boğaziçi Koruları, 97; Rumeli Yakası Koruları, 97; Anadolu Yakası Koruları, 103

4 BOĞAZIÇI'NDE SARAYLAR

Boğaziçi'nde Sahil Sarayları, 113; Çırağan Sarayı, 113; Dolmabahçe Sarayı, 120; Beylerbeyi Sarayı, 127; Beykoz Kasrı, 129; Küçüksu Kasrı, 130

5 BOĞAZIÇI'NDE SALTANAT YALILARI

Batılılaşma Etkisi, 135; Mediha Sultan Yalısı, 135; Defterdar Burnu Yalıları, 139; Neşatabat Yalısı, 139; Zekiye – Naime Sultan Yalıları, 140; Naciye Sultan Yalısı, 142; Nazime Sultan Yalısı, 143; Fatma Sultan Yalısı, 144; Hatice Sultan Yalısı, 145; Fehime Sultan Yalısı, 149; Esmâ Sultan Yalısı, 152; Feriye Sarayları, 155; Cemile Sultan Yalısı, 157; Münire Sultan Yalısı, 158

6 BOĞAZIÇI'NDE ELÇİLİK YAPILARI

Rusya Federasyonu Büyükelçilik Rezidansı, 163; İspanya Konsoloslugu Rezidansı, 164; Rusya Federasyonu Konsolosluk Rezidansı, 166; Fransız Konsoloslugu Rezidansı, 168; İtalya Konsoloslugu Rezidansı, 171; Federal Almanya Büyükelçilik Rezidansı, 173; Avusturya Konsoloslugu, 179; Mısır Konsoloslugu, 183

7 BOĞAZIÇI'NDE KAMU YAPILARI

Eski Sarıyer Karakolu, 189; Eski Sarıyer Adliyesi, 189; Eski Feriye Karakolu, 190; Deniz Müzesi, 191; Eski Tütün Deposu, 192; Eski Fransız Postanesi, 193; Çinili Han, 194; Eski Yolcu Salonu, 194; Merkez Han, 195; Kuleli Askeri Lisesi, 196; Suma Fabrikası, 198; Tekel Deposu, 200; Nemlizade Tütün Deposu, 201

8 BOĞAZIÇI YALILARI

Boğaziçi Yalılarının Mimari Özellikleri, 207

RUMELİ YAKASI YALILARI, 213

• SARIYER - BÜYÜKDERE

Ferit Sözen Yalısı, 215; Elmasyan Yalısı, 215; Kaptan Bey Yalısı, 216; Eczacı Şemsettin Bey Yalısı, 217; Kayseriliyan Yalısı, 218; Eser Esayan Yalısı, 219; Necmettin Molla Kocataş Yalısı, 222; Mehmet Sait Paşa Yalısı, 229; Vehbi Koç Yalısı, 231; Ersu Yalısı, 232; Nadir Malta Yalısı, 232; İsmail Hakkı Uzunçarşılı Yalısı, 233; Dr. Yücesoy Yalısı, 234; Sandalçıyan Yalısı, 234; Bedros Azaryan Yalısı, 236; Mikail Portakalyan Yalısı, 239; Fuat Paşa Yalısı, 240; Gültekin Köksal Yalısı, 242; Kirkor Hekimyan Yalısı, 243; Perihan Ataman Yalısı, 244

• KEFELİKÖY - KİREÇBURNU - TARABYA

Dikranyan Yalısı, 247; Abdurrahman Baycu Yalısı, 248; Memduh Paşa Yalısı, 250; Dardanel Yalısı, 251; Georgios Zariphis Yalısı, 252; Christaki Zografos Yalısı, 254; Palamidis Evyanidis Yalısı, 256; Auguste Huber Yalısı, 257

• YENİKÖY - İSTİNYE

Kalender Kasrı, 265; Walker Yalısı, 266; Selim Melhame Yalısı, 266; Selman Kabibay Yalısı, 268; Ziya Kalkavan Yalısı, 268; Kosti Rosi Yalısı, 269; İsak Pardo Yalısı, 270; Artin Dadyan Yalısı, 270; Dr. Muvaffak Gören Yalısı, 272; Ali Rıza Paşa Yalısı, 272; Aleko Nikoladis Yalısı, 273; Faik ve Bekir Beyler Yalısı, 274; Eyüp Paşa Yalısı, 276; Mısırlı Fuat Bey Yalısı, 276; Hayrettin Baran Yalısı, 278; Sait Halim Paşa Yalısı, 278; Alexandros Karatodori Yalısı, 284; Mıgırdıç Beyazciyan Yalısı, 286; Muzaffer Gazioğlu Yalısı, 287; Saip Özden Yalısı, 288; Şehzade Burhanettin Efendi Yalısı, 289; Rasim Ferit Talay Yalısı, 292; Mehmet Üstünkaya Yalısı, 292; Burhanettin Sezerar Yalısı, 293; Dr. Hulusi Behçet Yalısı, 294; Madenci Arif Bey Yalısı, 295; Tahsin Günel Yalısı, 296; Selahattin Adil Paşa Yalısı, 299; Ebubekir Ratip Yalısı, 300; Müşir Ahmet Afif Paşa Yalısı, 305; Faik Bey ve Pakize Hanım Yalısı, 308; Rezaide Mahmut Ekrem Yalısı, 309

• EMİRGÂN - RUMELİHİSARI

Müşir Fuat Paşa Yalısı, 313; Şerifler Yalısı, 314; Aziz İzzet Paşa Yalısı, 320; Mustafa Reşit Paşa Yalısı, 321; Hüseyin Hasip Paşa Yalısı, 323; Firdevs - Nuri Baras Yalısı, 324; İffet Hanım Yalısı, 325; Bülent Barlasoğlu Yalısı, 325; Tophane Müşiri Zeki Paşa Yalısı, 326; Yılanlı Yalı, 328

• ARNAVUTKÖY

Kabaycıoğlu Yalısı, 333; Ertuğrul Soysal Yalısı, 333; Coşkun Tekeli Yalısı, 334; Toygarlar Yalısı, 335; Tekiroğulları Yalısı, 335; Musurus Paşa Yalısı, 336; Halet Çambel Yalısı, 337; Makbule Atadan Yalısı, 339; Rasih Emin Paşa Yalısı, 340; Sabit Esin Yalısı, 341; Ali Vafi Yalısı, 342; Muhsinzade Paşa Yalısı, 342; Tırnakçızade Yalısı, 344; Dr. Rakım İbrahim Onart Yalısı, 345; Sarkis Balyan Yalısı, 345; Tülin Temel Yalısı, 346

ANADOLU YAKASI YALILARI, 347

• BEYKOZ - PAŞABAHAÇE

Niyazi Kaptan Yalısı, 349; Ahmet Mithat Efendi Yalısı, 349; Karani Yalısı, 351; Miralay Muhittin Bey Yalısı, 352; Gümrükçü Abdullah Efendi Yalısı, 352; Hacı Mustafa Bey Yalısı, 353; Hacı Mehmet Bey Yalısı, 354; Hamlacıbaşı Halil Ağa Yalısı, 355; Hamamcı Hafız

Efendi Yalısı, 356; Hâkim Şevket Bey Yalısı, 357; Feridun Bey Yalısı, 358; Bodurlar Yalısı, 358; Fehime Hanım Yalısı, 359; Andonaki Yalıları, 360; Halil Ethem Eldem Yalısı, 361; Hüseyin Hüsnü Efendi Yalısı, 364

• KANLICA

Ahmet Rasim Paşa Yalısı, 367; Yedi Sekiz Hasan Paşa Yalısı, 369; Esvaççı Ahmet Bey Yalısı, 370; Esra Umut Yalısı, 372; Yağcı Şefik Bey Yalısı, 373; Sedat Simavi Yalısı, 375; Sadrazam Saffet Paşa Yalısı, 377; Mehmet Muhtar Bey Yalısı, 380; Vecdi Seyhun Yalısı, 381; Hacı Ahmet Arif Bey Yalısı, 382; Şükrü Emin Cangör Yalısı, 384; Eczacı Ethem Pertev Yalısı, 385; Nazım Paşa Yalısı, 387; Ferruh Efendi Yalısı, 388; Sadrazam Kadri Paşa Yalısı, 389; Cem Boyner Yalısı, 391; Ali Mazhar Bey Yalısı, 393; Yağlıkçı Hacı Raşit Bey Yalısı, 393; Yağlıkçı Hacı Raşit Bey Yalısı Müştemilatı, 395; Prenses Rukiye Yalısı, 395; Server Paşa Yalısı, 397; Mehmet Emin Ağa Yalısı, 399; Makarnacılar Yalısı, 399; Baha Bey Yalısı, 400

• ANADOLUHİSARI

Hekimbaşı Salih Efendi Yalısı, 403; Marki Necip Bey Yalısı, 404; Nuri Kenan Paşa Yalısı, 406; Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı, 407; Zarif Mustafa Paşa Mehtabiye Bölümü, 410; Zarif Mustafa Paşa Selamlık Bölümü, 412; Zarif Mustafa Paşa Harem Bölümü, 414; Bahriyeli Sedat Bey Yalısı, 415; Rıza Bey Yalısı, 417; Köseleciler Yalısı, 417; Manastırlı İsmail Hakkı Efendi Yalısı, 418; Şeyh Talat Efendi Yalısı, 420; İlyas Bey Yalısı, 422; Komodor Remzi Yalısı, 422; Riyaziyeci İzzet Bey Yalısı, 423; Santuri Ethem Bey Yalısı, 424

• KANDİLLİ - VANİKÖY

Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa Yalısı, 427; Abut Efendi Yalısı, 430; Kont Ostrorog Yalısı, 432; Hadi Semi Yalısı, 435; Prenses Monheim Yalısı, 437; İbrahim Edip Efendi Yalısı, 438; Clifton Yalısı, 442; Mehmet Şakir Recai Efendi Yalısı, 443; Kadınefendi Yalısı, 444; Hamit Evrenosoğlu Yalısı, 445; Ahmet Nazif Paşa Yalısı Selamlık Bölümü, 446; Ahmet Nazif Paşa Yalısı Harem Bölümü, 447; Suna Kıraç Yalısı, 448; Serasker Rıza Paşa Yalısı, 449; Kazasker Necmettin Efendi Yalısı, 450; Sadrazam Mahmut Nedim Paşa Yalısı, 453; İffet Evin Yalısı, 455; Yusuf Paşa Yalısı, 456; Abdulgaffar Karacadağ Yalısı, 457

• ÇENGELKÖY - BEYLERBEYİ

Muazzez İpar Yalısı, 459; Noyel Eram Yalısı, 460; Server Bey Yalısı, 461; Bostancıbaşı Abdullah Ağa Yalısı, 462; Sadullah Paşa Yalısı, 463; Amiral Vasıf Arif Yalısı, 470; Mustafa Reşit Efendi Yalısı, 471; Raife Hanım Yalısı, 471; Hüseyin Kazım Kadri Yalısı, 472; Hamit Paşa Yalısı, 474; Mabeyinci Faik Bey Yalısı, 475; Hasip Paşa Yalısı, 477; Debreli İsmail Hakkı Paşa Yalısı, 481; Başmabeyinci Arif Bey Yalısı, 483; Dr. Fazıl Bey Yalısı, 484; Münevver Ayaşlı Yalısı, 485; İhsan Bey Yalısı – Çukur Yalı, 486

• KUZGUNCUK - ÜSKÜDAR

Halil Haşim Bey Yalısı, 489; Cemil Molla Köşkü, 489; Hafız Ahmet Paşa Yalısı, 491; Abidin Mortaş Yalısı, 493; Madam Agavni Yalısı, 494; Ahmet Fethi Paşa Yalısı, 495; Heykeltraş İhsan Özsoy Yalısı, 500; Baştımar Yalısı, 501; Arapzade Yalısı, 503; Çürüksulu Yalısı, 504

BOĞAZIÇI'NE BAŞLARKEN...

Mesleğim itibarıyla İstanbul kent kültürünü anlatan kitaplar yazmaktan mutlu oluyorum, bu kapsamda bugüne kadar beş kitap yazdım. Bu kitapta da İstanbul kent kültüründe önemli bir yere sahip kapsamlı büyük bir dünya olan Boğaziçi'ni anlattım. Boğaziçi üzerine hazırlanan kitaplar genelde yalılarını anlatır. Ben bu çalışmamda farklı olarak konuyu biraz daha derinlemesine işleyip Boğaziçi yalılarının yanında Boğaziçi köylerini, korularını, ulaşımını, iskelelerini, sefaletlerini, bazı kamu yapılarını da yazarak Boğaziçi'ndeki yaşamın oluşumuna etki eden bütün unsurlara elden geldiğince değinmek istedim. Boğaz'da 226 yapıyı ele aldım ve bazılarında yaşanan önemli tarihi olayları da okurumla paylaştım.

Boğaz'ın Coğrafi Yapısı

Dünyada bulunan su yolları arasında İstanbul Boğazı önemli bir yere sahiptir. Özellikle bölgenin topoğrafik yapısı, bu su geçidini stratejik hâle getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin İstanbul Boğazı ile tanışması 1395 yılında Sultan I. Beyazıt'ın Anadolu Hisarı'nı yaptırmasıyla başlar. Kale, Boğaziçi'nin 660 metre ile en dar yeri olan Göksu Deresi'nin ağzına kurulmuştur. 1453 yılında ise Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılan Rumeli Hisarı ile Osmanlı Devleti, Boğaz'ın Karadeniz ulaşımını kontrol eder hâle gelmiştir.

İstanbul Boğazı, ortalama olarak 32 km uzunluğundadır. Rumeli ve Anadolu Yakalarının uzunlukları farklıdır; Rumeli Yakası'nın uzunluğu 55 km'yi bulurken Anadolu Yakası'nın uzunluğu 35 km'dir. Boğaz'ın girintili çıkıntılı yapısı hemen her bölgede değişiklik gösterir. İstanbul Boğazı'nın topoğrafik yapısı nedeniyle bazı burunlarda Boğaz'dan geçen gemilerin manevra yapmaları zorunlu hâle gelmektedir. Toplamda on iki keskin kıvrım bulunan Boğaz'da kıvrılma açısı, Kandilli açıklarında 45 dereceyken Yeniköy açıklarında bu dönüş 80 dereceye çıkar.

Boğaz'ın en derin noktası, Bebek ve Kandilli semtleri arasında 110 metre olup ikinci en derin yer ise Arnavutköy ile Vaniköy arasındadır ve 106 metredir. Ortalama su derinliği 60 metredir. Derinlik, güneyden kuzeye çıkıldıkça artış gösterir.

İstanbul Boğazı, Karadeniz'e kıyasla daha alçak, Marmara Denizi'ne göre ise daha yüksek bir konumdadır. Boğaz'ın başlangıç ile bitiş noktası arasında toplamda 40 cm'lik bir seviye farkı bulunmaktadır. Bu nedenle Karadeniz'den Marmara Denizi'ne doğru sürekli bir yüzey akıntısı oluşur. Akıntılar, Boğaz'ın orta kesimlerinde şiddetlenir. Akıntı kuvveti, özellikle Kandilli açıklarından başlayarak gü-

neye doğru saatte 3 knota ulaşan hızla etkisini artırarak devam eder. En güçlü yüzey akıntıları, Karadeniz'den gelen kuzey rüzgârlarının estiği zamanlarda gözlemlenir. Olağan koşullarda 3-4 knot hızında olan akıntı, rüzgârlarla beslendiğinde 7 knota kadar çıkabilir ve neredeyse bir nehir akışı hızına ulaşır.

Boğaziçi'nde Yerleşimler

İstanbul'un Fethi'nden sonra Boğaziçi'nde köy bazında yerleşimler başlamış ancak bu köylerin İstanbul ile olan bağlantıları oldukça zayıf kalmıştır. 1700'lü yıllardan itibaren bu yerleşimler kısmen bir gelişme göstermiştir. İstanbul Boğazi köylerine ilk kapsamlı yerleşim ise üç farklı olayla şekillenmiştir. 1831 yılında yaşanan 1. Pera Yangını sırasında Beyoğlu Caddesi'nin tamamı yanmış, Pera'da bulunan tüm sefarethaneler de bu yangından nasibini almıştır. Yangının ardından Yeniköy, Tarabya ve Büyükdere'de yazlık sefarethaneler kurarak faaliyetlerine Boğaziçi sahilinde devam etmişlerdir. Yabancı büyükelçiliklerin yazlık konut kullanma alışkanlığı, Osmanlı paşaları ve bakanlarına da örnek teşkil etmiştir.

1838 yılında imzalanan Baltalimanı Ticaret Antlaşması'nın ardından zamanla çok sayıda Levanten, Osmanlı liman şehirlerine göç etmiştir. Bu ticaret sınıfı, kısa sürede zenginleşip Boğaziçi'nde yalılar satın almaya başlamıştır. Levantenler, Osmanlı şehirlerinde olmayan yeni bir yaşam tarzını da beraberlerinde getirmişlerdir ve bu yaşam tarzı, Osmanlı devlet adamlarını da etkilemiştir.

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ve 1856'daki Islahat Fermanı ile Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslimlere yeni haklar tanınmış, bu düzenlemeler zımni Osmanlı vatandaşlarının da Boğaziçi'ndeki gelişime katkı sağlamasını beraberinde getirmiştir.

1843 yılında Sultan Abdülmecit'in Dolmabahçe Sarayı'nı inşa ettirmesinin ardından Osmanlı devlet adamlarının neredeyse tamamı, Boğaziçi kıyısında yalı yaptırmıştır. Böylece Boğaziçi'nde Batılı bir yaşam tarzı da başlamıştır.

Boğaziçi'nde Ulaşım

O dönemde Boğaziçi'nde ulaşım kayıklarla sağlanıyordu. Bu nedenle Osmanlı devlet adamları, yalılarında ulaşım için ortalama on kişiden oluşan kürekçi kadrosu oluşturmuşlardı. Kışın soğuk havalarda Boğaziçi köylerinden her gün kent merkezine gitme imkânı olmadığından yalılar, yaz aylarında kullanılıyordu. Bu dönemde Boğaziçi'nde saltanat kayıkları, büyükelçi kayıkları, piyade kayıkları ve pazar kayıkları görülmüyordu.

İstanbul'da kentsel gelişme hızlanınca ulaşım sorunu da gündeme gelmiş, 1851 yılı Boğaziçi tarihinde bir dönüm noktası, âdeta bir milat olmuştur.

Şirket-i Hayriye, Osmanlı tarihinde ilk defa halka açık olarak kurulan bir anonim şirketti. Sultan Abdülmecit, annesi Bezmiâlem Valide Sultan, sadrazamlar ve bakanlar, bu yeni kurulan şirkette hisse sahibi olmuşlardı. Şirket, öncelikle önemli köylere, iskeleler inşa etmiş ve yurt dışından yedi adet buharlı gemi satın almış-

tı. Şirket-i Hayriye'nin, Boğaziçi iskelelerinden Eminönü ve Karaköy'e her gün düzenli seferler yapmasıyla Boğaziçi köylerinin de değeri artmış, buharlı gemilerle Boğaziçi'nde rekor sayıda yolcu taşınmaya başlanmıştır. 1900 yılında, Şirket-i Hayriye'nin düzenlediği seferler ile Boğaziçi'ndeki otuz iskeleden yetmiş yedi gemiyle 9 milyon yolcu taşınmıştır.

Saraylar ve Yalılar

Boğaz ulaşımı kontrol altına alınınca Osmanlı Devleti 18. yüzyıla kadar Sarayburnu'nda bulunan Topkapı Sarayı'ndan yönetilmeye başlanmış, 18. yüzyıldan itibaren ise Boğaziçi kıyılarına yazlık yalılar inşa edilmiştir. Bu yalılar ahşap olarak inşa edildikleri için günümüze bunlardan çok azı kalmıştır. Rumeli Yakası'nda 1782 yılında yaptırılan Emirgân Şerifler Yalısı ile Anadolu Yakası'nda 1697 yılında inşa edilmiş olan Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı, Boğaziçi'nin en eski yapılarıdır...

19. yüzyılın ortalarından itibaren özellikle Sultan II. Mahmut döneminde, Boğaziçi kıyısına ilk ahşap saraylar inşa edilmiş ancak yine yangınlar nedeniyle bu yapılardan hiçbiri günümüze ulaşamamıştır.

Yangın olaylarıyla başa çıkmak mümkün olamadığı için 1951 yılında ülkedeki tarihi ve kültür değeri olan yapıları korumak veya bu eserlerle ilgili kararlar almak üzere Eski Eserler ve Anıtlar Kurulu oluşturulmuştur.

Günümüzde İstanbul Boğazı'nda 600'den fazla yalı bulunmaktadır. Bu yalıların 320'si, Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından koruma altına alınmıştır.

Elinizdeki çalışmada Boğaziçi'nde 1951 yılından önce inşa edilmiş olan koruma altındaki yalılar anlatılmıştır. Bunlara ek olarak Sedat Hakkı Eldem tarafından Osmanlı Yalı Mimarisi tarzında inşa edilen güncel örneklerden üç yalı da daha geç tarihlerde yapılmış olmalarına rağmen kitapta yer almıştır...

1

BOĞAZIÇI'NDE
YERLEŞİMLER

BOĞAZIÇI GENEL

Karadeniz'i, Marmara Denizi'ne bağlayan Boğaziçi, eski Yunanlar tarafından Boğaz'ın sonundaki sahillerde rastlanan bazalt sütunlar ve mağaralar dolayısıyla Symplegades olarak adlandırılmıştı.

Osmanlılar, İstanbul'un Fethi'nden önce Boğaziçi ile yakından ilgilenmişler ve Boğaz'ın askeri önemini kavrayarak Anadolu ve Rumeli Hisarlarını inşa etmek suretiyle Boğazı kontrol altına almışlardı.

Fetih'ten kısa süre sonra Fatih Sultan Mehmet zamanında Marmara Denizi'nin tamamının Osmanlı'nın kontrolünde olmasıyla Boğaz'ın savunmasına ihtiyaç duyulmamış, zaman zaman bu hususta bazı tedbirler alınmakla beraber son dönemlere kadar Boğaziçi, çeşitli imar faaliyetlerine sahne olmuş ve bir eğlence yeri olarak şiir, musiki ve edebiyata konu edilmiştir.

XV. yüzyıl ortalarından itibaren tabii güzellikleri, mimarisi, nakil vasıtaları ve hayat tarzı bakımından önemli değişiklikler geçiren Boğaziçi gittikçe güzelleşmiş, Bizans Dönemi'ndeki ıssızlık ve sessizliğin yerini giderek artan bir ihtişam ve azamet almıştır. Kısa zamanda her iki sahilde kurulan köyler, başta hanedan mensupları olmak üzere devlet büyükleri tarafından yaptırılan kasırlar, köşkler, yalılar, bahçeler, cami ve çeşmelerle Boğaziçi kalabalıklaşmış ve şenlenmiştir.

Boğaziçi'nin tarihi gelişmesini daha iyi anlayabilmek için Rumeli kıyısının başladığı Rumeli Feneri'nden Galata'ya kadar ve Anadolu Feneri'nden Üsküdar'a kadar olan sahillerde kurulan ilk yerleşimleri kısaca anlatmak gerekiyor.

RUMELİ YAKASI KÖYLERİ

Boğazağzı - Rumelifeneri

İstanbul Boğazı, Rumeli Yakası'nın Boğaz ağzında bulunan Rumeli Feneri ile başlamaktadır. Bu girişten sonra sert kayalıkların oluşturduğu bir bölgeden sonra Rumeli Kavağı köyüne ulaşılır. Eskiden buraya, akbaba ve kartalların yuva yapmasından dolayı Akbaba şehri denirdi. Boğaz'ın sona erdiği yerdeki konuma Fener'den dolayı Rumelifeneri Burnu denirdi, karşısında Kızılkayalar ve Kokonora adası vardı. 1352'de burada Venedik ve Ceneviz donanmaları arasında Karadeniz hâkimiyeti için büyük bir çatışma olmuştu. Günümüzde Rumelifeneri denilen bu mevkinin XVIII. ve XIX. yüzyıllarda askeri bölge olması dışında herhan-

gi bir özelliği yoktu ancak Boğaz'ın girişinde, gemilerin karaya oturmaması veya hırsızlarca yağmaya uğramaması için bazı çareler düşünülmüştü. Sultan I. Abdülhamit zamanında sahilde mahalleler teşkil edilerek iskânına çalışılmıştı. Sultan Abdülaziz devrinde ise kazazedeleri kurtarmak amacıyla Tahlisiye Teşkilâtı kurulmuştu. Bu tesis, bugünkü Kıyı Emniyeti kurumuna esas olmuştur.

Rumeli Kavağı

Boğaziçi köyleri arasında Karadeniz'e en yakın kurulmuş olan köy Rumeli Kavağı'dır. Vaktiyle burada bir Bizans mabedi vardı. Bizanslılar burada ve karşındaki Anadolu Kavağı'nda Boğaz'ı müdafaa etmek için kaleler inşa etmişler ve tepeden sahile kadar uzanan bir duvar yapmışlardı. Bir kıyıdan diğerine uzanan ve sahildeki duvarlara bağlı büyük bir zincir ile gerektiğinde Boğaz kapatılırdı.⁽¹⁾

Anadolu Kavağı'ndaki kale, son derece sağlam olarak günümüze kadar gelebilmiştir. Rumeli Kavağı'ndaki Sultan IV. Murat devrinde yaptırılan kale ise zaman içinde birçok defa onarımdan geçmesine karşın günümüze kadar gelebilmiştir. Kaleden sadece taş duvarlar kalmıştır. Rus hücumlarına karşı yapılan bu kalenin, dört köşesi bin adımdı ve güney tarafında bir kapısı vardı. Evliya Çelebi, kalenin içinde muhafızlara mahsus altmış ev olduğunu ve bu mevkiye Galata kadısının bir naibi bulunduğunu belirtmektedir. Kale içinde Sultan IV. Murat'ın yaptırdığı cami, Karakaş Mustafa Çelebi'nin inşa ettirdiği mescit, Valide Turhan Sultan tarafından kardeşi Yusuf Ağa adına yaptırılan, Sultan II. Mahmut'un tamir ettirdiği Valide Camisi ve İoannes Prodromos Rum Ortodoks Kilisesi bu köyün eski eserlerinden bazılarıdır.

Sarıyer

Karadeniz'den güneye devam edildiğinde Büyükdere Koyu'na ulaşılır. Bu konum, İstanbul Boğazi'nin en geniş olduğu bölgelerden biridir. Büyükdere Koyu'nun kuzey kısmı Sarıyer olup ismi ile ilgili çeşitli rivayetler vardır. Burada bir mezardan dolayı Mezarburnu denilmiş, bu isim daha sonra Mesar'a dönüşmüştür. Burada bulunan madenlerden dolayı toprak sarı renkte görüldüğü için Sarıyer adını almış olması ihtimali ise daha kuvvetlidir. Nitekim eski eserlerde adının hep Sarıyer şeklinde geçmesi de bu görüşü doğrular mahiyettedir. Esasen burada terk edilmiş bir bakır maden ocağı da vardır.

Sarıyer'de, Karadeniz'e yakın olmasına karşın mutedil bir hava vardır ayrıca çok sayıda su kaynağı bulunmaktadır. Köy, halkın her devirde rağbet ettiği bir mesire ve dinlenme yeri olmuştur. Kestane suyu, Çırçır suyu, Fındık suyu, Hünkâr suyu ve Şifa suyu gibi şifalı ve tatlı sular hep Sarıyer'e yakın tepelerin eteklerinden çıkmaktadır. Sarıyer'de öteden beri bazı meşhur bahçeler de bulun-

(1) M. Tayyib Gökbilgin, "Boğaziçi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C II, İstanbul, s. 667-695.

maktadır. Çelebi Solak Bahçesi bunlardan biridir. Ali Kethüda'nın yaptırdığı Mehmet Kethüda'nın tamir ettirdiği cami ile Sultan İbrahim ve Sultan IV. Mehmet'in musahiplerinden Mesut Ağa'nın 1645'te yaptırdığı çeşme günümüze kalmış tarihi yapılarıdır⁽²⁾

Büyükdere

Büyükdere, ismini, burada Boğaz'a dökülen dereden almıştır. 1831 yılında yaşanan Beyoğlu yangınından sonra yabancı sefaretlere Büyükdere'deki yazlık binalarını geliştirip büyütmüşlerdir.⁽³⁾ Büyükdere'de, İspanya, Rusya, Avusturya sefaretlere faaliyet göstermişlerdir. Bölgede bulunan Sultan II. Mustafa (1695-1703) döneminde yaptırılan Kara Kethüda Ahmet Ağa Camisi günümüzde hâlâ faaliyettedir. Ayrıca Büyükdere'de Ayia Paraskevi Rum Ortodoks, Surp Hripsimyanz ve Surp Bogos Ermeni Kiliseleri bulunmaktadır.⁽⁴⁾

Kefeliköy

Belgrat Ormanı'ndan doğan derenin Büyükdere Koyu'na döküldüğü konumda bulunan Kefeliköy, daha ziyade balıkçıların oturduğu bir köydü. Fatih Sultan Mehmet döneminde Karadeniz limanlarının fethinden sonra Kırım'da ticaret yapan kolonilerin ticaret imkânları azalmıştı. Yine bu dönemde İstanbul'dan ayrılan Cenevizlilerin yerine Kırım'da bulunan Kefe Limanı'nda ticaret yapan Hristiyanlar, İstanbul'a getirilmişlerdi. Bu göçmenler, Kefeliköy'e ve Suriçi'nde Draman'a yerleştirilmişlerdi. Köyün merkezinde Kaptanıderya Kılıç Hasan Paşa'nın (ö.1587) yaptırdığı bir mescit vardır.

Kireçburnu

Tarabya ile Kefeliköy arasında bulunan Kireçburnu'ndaki ayazma, Hristiyanlarca ziyaret edilen kutsal bir konumdu. 18. yüzyıl ortalarında Gümrük Emni İshak Ağa tarafından yaptırılan çeşmeden başka burada 19. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa ettirilen iki tabya ve bir çeşme daha vardır. Ağaçalıtı denilen yerdeki ayazma, yakın zamanlara kadar Rumların ziyaretgâhı olmuştur. İskânı için Fuat Paşa'nın Sadrazamlığı sırasında ve 93 Harbi'nde gayretler gösterilmiş, bir cami ile iki set yaptırılmıştır.

Tarabya

İstanbul Boğazı'nın Rumeli Yakası'nda bulunan üç doğal koydan biri olan Tarabya'nın adı, eski dönemlerde Pharmacias'tı. Havasının güzelliğinden dolayı

(2) Mehmet Çubuk, "İstanbul Boğazı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C II, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 266-286.
 (3) Turan Akıncı, *Beyoğlu*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2018, s. 57.
 (4) Sedat Bornovalı, *Boğaziçi'nin Tarih Atlası*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2018, s. 195.

zaman içinde tedavi anlamına gelen Therapia adı kullanılmaya başlandı. Tarabya ismi de bu kökenden gelmektedir. Sultan II. Selim, Musahipleri Şemsi Paşa, Celal Bey ve Şair Baki ile sık sık buraya gelir ve burada gün geçirirlerdi. O zamanlarda balıkçı kulübelerinden başka bir şey bulunmayan Tarabya’da bir kasaba kurulması için Padişah emir vermiş ayrıca burada kendisi için de bir köşk yaptırmıştı. 1850 yılından sonra zengin Rum bankerleri köyde çok sayıda yazlıklar yaptırmışlardır. Osmanlı Devleti aleyhine çalışan bazı Rum asilzadeler de buraya yerleşmişlerdir. Ünlü Rum ailelerinden İpsilantis Ailesi’nin buradaki yalısı büyük bir koru içindeydi. Ailenin, Mora İsyanı’nı desteklemesi üzerine Sultan III. Selim döneminde tüm gayrimenkullerine el konulmuş ve bu alan, Fransa sefaretine sayfiye olarak verilmiştir. Yaz mevsiminde canlı bir mesire yeri olan Tarabya’da, Almanya, Fransa, Birleşik Krallık, Romanya, Danimarka, İsveç ve İtalya Sefarethanelerinin yazlıkları bulunuyordu. Tarabya’da Elhaç Osman Ağa’nın bir camisi, Sultan II. Mahmut’un ve Bezmiâlem Valide Sultan’ın çeşmeleri, Ermeni ve Ayia Paraskevi Rum Ortodoks Kiliseleri bulunmaktadır.⁽¹⁾

Yeniköy

Bizans Dönemi’nde çileğiyle meşhur olan Komarodes adı verilen, sakin denizi sebebiyle Bizans kaynaklarında Eudios Kalos ismiyle geçen köy, Kanuni Sultan Süleyman zamanında gelişmiş, şenlenmiş ve Yeniköy adını almıştır. İstanbul Boğazı’nın 80 derece batıya kıvrıldığı, kuzeyi çok rüzgâr alırken güneyi çok sakin olan Yeniköy, 17. yüzyıl ortalarında 3.000 evli, bağlı bahçeli bir yerleşim yeri idi ve Karadeniz’e çıkan gemilerin kumanya aldıkları bir merkezdi. İdari merkez olarak Galata kadısının naibi, subaşısı, yeniçeri serdarı, çavuş ve yasağcıları vardı. Halkının çoğunluğunu Karadenizliler oluştururdu. Rumlardan başka Ermenilerin de oturduğu Yeniköy, bilhassa 19. yüzyılda Rum zenginlerinin sayfiye yeri oldu. O zamandan beri burası Boğaziçi’nin en güzel mesire yerlerinden biri olmuştur. Köy’de, Güzelce Ali Paşa’nın, Zenbillizade Molla Çelebi’nin Camileriyle bir Halveti Tekkesi bulunurdu. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılan Kalender Köşkü, Komisis Theotokou Koumariotissa, Ayios Nikolaos, Ayios Yeoryios Rum Ortodoks Kiliseleri, iki Ermeni Kilisesi ve bir de sinagog bulunuyordu.⁽²⁾

İstinye

İstanbul Boğazı’ndaki dört doğal koydan biri olan İstinye’nin eskiden iki adı vardı: Boğaz’ın girişine yakın olmasından dolayı Stenos ve burada yetişen bir bitkiden dolayı Leosthenes.

(1) Mehmet Çubuk, “İstanbul Boğazı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C II, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 266-286.

(2) M. Tayyib Gökbilgin, “Boğaziçi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C II, İstanbul, s. 667-695.

Boğaziçi'nin en derin koyu etrafında bulunan, ahalisi yerli Rumlar ile daha ziyade denizcilerden ibaret olan ve 16. yüzyıl ortalarından itibaren gelişme gösteren bu köyde, Sultan II. Beyazıt'ın torunu Neslişah Sultan'ın 1540'ta yaptırdığı mescit ve mahalleyle birlikte birçok yalı, mescit, mahalle ve 17. yüzyılda limanın ağzında yaptırılan misafirhane bulunurdu. Gerek sahilde gerekse iç taraflarda yer alan yalı ve köşkler, İstinye'nin her devirde zenginler tarafından rağbet edilen bir yer olduğunun göstergesidir. Koy'un sonundaki çayrıklık da Boğaziçi'nin meşhur mesirelerinden biriydi. Civardaki tepelerde kireç ve taş ocakları bulunurdu. Galata Rıhtımı'nın yapılması üzerine Karaköy civarında faaliyet gösteren kalafatçılar, İstinye Koyu'na nakledildiler. Daha sonra Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemlerinde İstinye Koyu önemli bir gemi tamir merkezi oldu. 1991 yılında tersane, buradan kaldırılarak faaliyetine son verildi.⁽³⁾

Emirgân

Köyün ismi, İstanbul Boğazi'ndeki en eski yalı olan Şerifler Yalısı'nı yaptıran Revan Kalesi Kumandanı Emirgüne'den gelmektedir. Sultan IV. Murat devrinde Osmanlı Devleti'ne iltica eden Emirgüne, İstanbul'a geldikten sonra kendisine verilen bu yerde İran tarzında bir köşk inşa ettirmiş ve semt hep onun adıyla anılmıştır, burada uzun yıllar ikamet etmiştir. 1642 yılında öldürülmesi üzerine de bu yalı, Kara Mustafa Paşa'ya verilmiş, onun idamından sonra da birçok kez el değiştirmiştir. Buraya daha sonra Şerif Abdullah Paşa tarafından yeni bir yalı inşa edilmiştir. Bugün Şerifler Yalısı diye anılan bu yalının tezyinatı çok güzeldir. Gerek hıdivin gerekse adı geçen Şerif Ailesi'nin Emirgân'da daha başka hayır eserleri de bulunmaktadır. Bahçelerinin bir kısmının has bahçelere intikalinden sonra Mirgün ismi bütün semte alem olmuştur. Sultan I. Abdülhamit devrinde Şeyhülislam Esat Efendi'den boş kalan köşk ve yalının yerine Padişah tarafından cami ile dükkânlar ve hamam inşa edilerek bir köy kurulmuştur. Sultan III. Selim devrinde daha da gelişip büyüyen bu köyde birçok çeşme yaptırılmıştır. Bu çeşmelerin suyu, Valide Bendi'nden ve Hacı Osman Bayırı'ndan gelirdi. Sahilin kuzeyinde Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın köşkü vardı. Bunun yanındaki bahçe, bugün de İstanbul'un önemli mesire yerlerindedir. Eskiden Boğaziçi'ndeki gümrüklerden biri de Emirgân'da idi.

Boyacıköy

Baltalimanı ile Emirgân arasında bir köydür. Adını, kumaş boyamak ve bu sanatı memlekette yaymak üzere buraya Kırklareli dolaylarından Sultan III. Selim tarafından getirtilen kırk hane göçmen nedeniyle almıştır. Köyde, Hüsrev Paşa (ö.1855) tarafından yaptırılmış iki çeşme vardır. Bunu takip eden sahil, servi ağaçları ile kaplı olup Kestane Korusu adıyla anılırdı.

(3) Mehmet Çubuk, *a.g.e.*

Baltalimanı

Rumelihisarı Burnu'ndan sonra başlayan bu koy, adını, İstanbul'un Fethi'nde Haliç'e indirilen gemileri burada yaptıran Fatih devri kaptanıderyalarından Baltaoğlu Süleyman Bey'den almıştır. Rumelihisarı ile Emirgân arasında, kaynağı Levant Çiftliği'nde olan bir derenin denize döküldüğü yerde kurulmuştur. Burada Paşmakçı Şecaattin'in yaptırıp minberini Sultan III. Ahmet'in imamı Seyyit Mehmet Efendi'nin ilave ettirdiği bir cami ile Sadrazam Hezarpare Ahmet Paşa'nın (ö.1648) bir çeşmesi vardır. Sultan III. Selim devri saray ağalarından Giritli Yusuf Ağa'nın da burada bir biniş köşkü bulunuyordu. Sultan düğünleri münasebetiyle zaman zaman burası çeşitli şenliklere sahne olmuştu. Sultan II. Mahmut devrinde limanın ağzına bir tabya inşa edilmişti. Özellikle 19. yüzyılda çok rağbet gören Baltalimanı'nda birçok büyük yalı mevcuttu. Mustafa Reşit Paşa tarafından yaptırılarak yüksek bir fiyatla hükümete satılan ve daha sonra oğlu Ali Galip Paşa ile onun hanımı Fatma Sultan'a tahsis edilen kâgir yalı günümüzde hastane olarak, Damat Ferit Paşa'ya intikal eden Mustafa Reşit Paşa Yalısı ise İstanbul Üniversitesi'nin sosyal tesisi olarak kullanılmaktadır. Son yıllarda Baltalimanı ile Emirgân arasındaki Reşit Paşa arazisi üzerinde yeni bir mahalle kurulmuştur.⁽¹⁾

Rumelihisarı

Adını, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul Boğazı'nın en dar yeri olan konuma yaptırdığı Hisar'dan alan Rumelihisarı, Bebek ve Baltalimanı koyları arasında genişçe bir burun üzerinde yer alır, daha önce buraya Hermaion denirdi. Hisar'ın varlığı sayesinde kısa sürede gelişen bu Köy, iskeledeki mescidin banisinin adıyla anılan Hacı Kemalettin Mahallesi'ni, Ali Dede Mescidi'nin banisi adıyla anılan Ali Torlak Mahallesi'ni, Kaleiçi ve Meydan Mahallelerini ihtiva ediyordu. Bu Hisar'ın karşısında Anadolu Hisarı bulunmaktadır. Evliya Çelebi'ye göre Rumelihisarı, hisar dışındaki mahallelerden bağ ve bahçesiz, kayalar üzerinde binden fazla evden ibaret bir semt idi. Buradaki muvakkithane, Sultan III. Mustafa'nın kızı Beyhan Sultan tarafından yaptırılmıştı. Cuma ve bayram günleri Hisar'a bayrak çekilir ve Padişah, Boğaz'a çıktığında buradaki topraklarla selam atışı yapılırdı.

Rumelihisarı'nda her devirde Saray ve devlet büyüklerinin bağ ve yalıları vardı; 17. yüzyılda yaptırılan Valide Turhan Sultan'ın köşkü, Matbah Emine Halil Efendi'nin bağı, Şeyhülislam Mekki Mehmet ve Sıdkızade Ahmet Reşit Efendilerin yalıları bunların belli başlılarıydı. Rumelihisarı'nın en yüksek noktasında Nafi Baba Tekkesi adıyla anılan bir Bektaşî dergâhı vardı. Cıvardaki Kayalar Mezarlığı'nda Ahmet Vefik Paşa, aşağıda Rumelihisarı Mezarlığı'nda ise Yahya Kemal, Ahmet Hamdi Tanpınar, Rıfki Melül Meriç, İsmail Hikmet Ertaylan, Münir Nurettin Selçuk, Nihat Sami Banarlı ve Orhan Veli Kanık gibi birçok ünlü kişi

(1) M. Tayyib Gökbilgin, "Boğaziçi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C II, İstanbul, s. 667-695.

Osmanlı Dönemi'nde Boğaziçi'nde köy yerleşimleri vardı ancak bunların, kent merkeziyle bağlantıları uzun bir dönem zayıf kaldı.

19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Boğaziçi köyleri arasında denizden ulaşım da yoktu. Boğaz'da yalnız saltanat ve balıkçı kayıkları görülürdü.

1843 yılında Sultan Abdülmecit, Dolmabahçe Sarayı'nı inşa ettirdikten sonra Osmanlı devlet adamlarının neredeyse tümü Boğaz kıyılarında yalı yaptırmaya yöneldi. 1850'li yıllarda ise Şirket-i Hayriye'nin kurulmasıyla

Boğaziçi'nin kaderi değişti. Boğaz köyleri arasında düzenli seferler yapılmaya başlandı. İstanbul halkı denizle tanıştı. Bu dönemde Osmanlı yalı mimarisinin de en güzel örnekleri görülmeye başladı.

Günümüzde Boğaziçi'nde 600 civarında yalı bulunuyor. Bunların 320'si Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun denetiminde. Rumeli Yakası'nda 1782'de inşa edilmiş olan Emirgân Şerifler Yalısı ile Anadolu Yakası'nda 1697'de yaptırılan Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı, Boğaziçi'nin ayakta kalan en eski yapıları...

Araştırmacı Mimar Turan Akıncı bu kitapta, Boğaziçi'ni yerleşim ve ulaşım açısından ele alırken aynı zamanda, başta yalılar olmak üzere Boğaz kıyılarında yer alan önemli tarihi yapıları, mimarileri ve tanıklık ettikleri önemli olaylarla birlikte anlatıyor.

www.remzi.com.tr

ISBN 978-975-14-2203-3

9 789751 422033